

Fons documental

Jordi Casanovas i Neus Conte

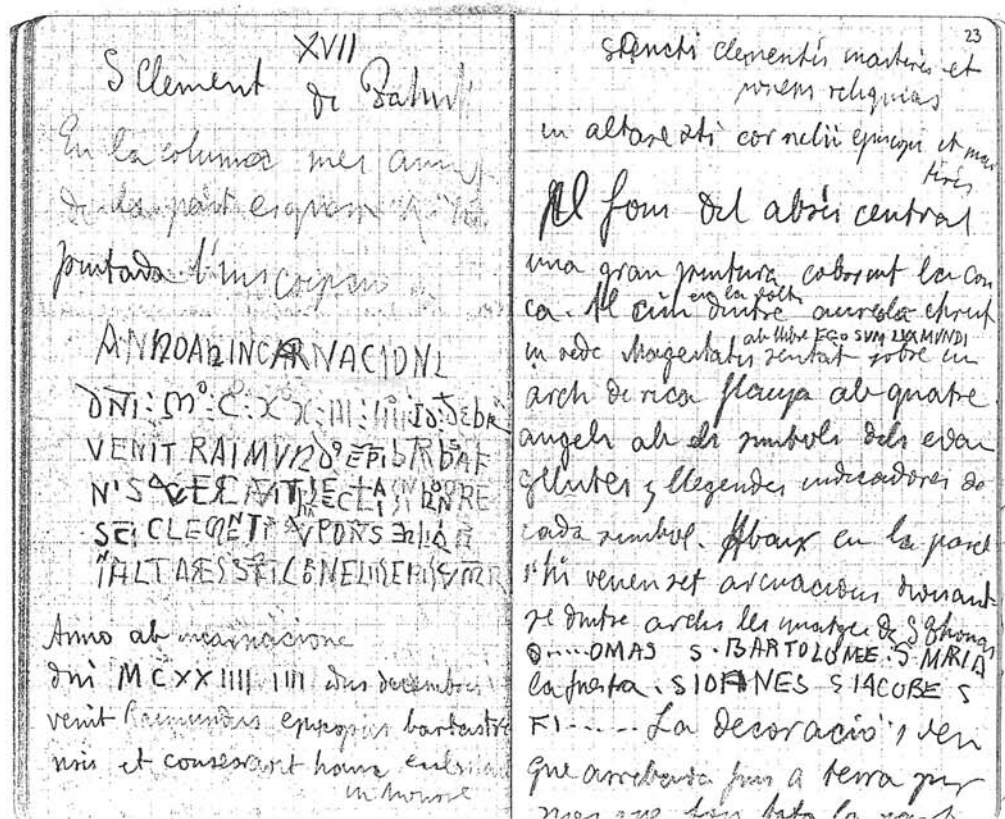
1. Iniciatives per dur a terme un inventari de la pintura mural al nostre país (1907- 1918)

1907 és un any decisiu en tot aquest llarg procés. És, en primer lloc, l'any del descobriment de la pintura mural, el de la fundació de l'Institut d'Estudis Catalans i el de la publicació del primer fascicle de *Les pintures murals catalanes* de Josep Pijoan, impulsor del procés de recuperació de la pintura romànica a Catalunya i de la seva divulgació. El dia 1 de juny d'aquest mateix

any s'encarrega, ja amb la idea de publicar-la, la còpia de les pintures de Pedret a Rafael Padilla, que a finals de mes ja les havia enllestides. Posteriorment es fan altres encàrrecs a Jaume Llongueras. A finals de 1907 Joan Vallhonrat comença a treballar en les còpies de la Seu d'Urgell. La seva tasca s'estén fins a l'any 1919, quan s'inicia el procés d'arrencament de les pintures. Per a la descripció de tot el procés previ del descobriment, estudi i plantejament de l'estratègia a seguir, vegeu: GUÀRDIA, M., i altres, *El descobriment de la pintura mural romànica catalana*, Barcelona, 1993 (Els dossiers del MNAC).

Manuscrits i actes de la Junta

El 2 de gener de 1907 la Comissió de reproduccions de pintures murals presenta a la Junta de Museus la proposta de publicació d'una monografia amb el títol: *Los mosaicos y pinturas murales de Cataluña desde la antigüedad hasta el Renacimiento*, en què s'exposava, amb criteris científics i sota la supervisió d'una comissió, la necessitat de conservar un patrimoni, el de les pintures murals, ja pràcticament condemnat a la desaparició si no s'actuava tot seguit. Aquest projecte va ser acceptat en la sessió del 15 de febrer i es va nomenar una comissió.

Full del quadern de mossèn Gudiol corresponent a Sant Climent de Taüll (1907).

A la Biblioteca Episcopal de Vic es conserva un quadern manuscrit de mossèn Gudiol que porta el títol *Missió a la ratlla d'Aragó*. El seu objectiu, avalat per l'Institut d'Estudis Catalans, era fer una relació del patrimoni religiós que encara es conservava. Formaven part d'aquesta missió, que es va realitzar entre el 30 d'agost i el 14 de setembre de 1907, Josep Puig i Cadafalch, com a director, Guillem M. de Brocà, com a assessor jurídic, mossèn Josep Gudiol i l'arquitecte Goday, com a agregats, i finalment el fotògraf Adolf Mas (hi ha còpia d'aquest manuscrit al Departament de Romànic del MNAC). Es fa referència a aquesta expedició a la «Crònica de la Secció Arqueològica» de l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 1907, p. 477-478. L'any anterior ja s'havia portat a terme una altra expedició a la Seu d'Urgell, dirigida per Josep Pijoan i Josep Font i Gumà, amb la finalitat d'adquirir nous objectes d'acord amb els nous criteris establerts per la Junta de Museus.

2. Negociacions per a l'obtenció de les pintures murals, el seu arrencament i posterior trasllat a Barcelona (1919-1923)

1919

Joan Vallhonrat, amb motiu de la seva segona estada a Mur, descobreix que les pintures han estat arrencades i traslladades a Boston a causa de les gestions de Lluís Plandiura, que en secret va portar a terme tota l'operació. Aquests fets són el detonant de tota l'activitat posterior de la Junta de Museus (AINAUD DE LASARTE, J., «Les col·leccions de pintura romànica del Museu Nacional d'Art de Catalunya» a

Butlletí del Museu Nacional d'Art de Catalunya, 1993, I, 1, p. 60-61).

Actes de la Junta de Museus

- Llegida la comunicació del president de la Comissió Especial d'Art Medieval i Modern que acompanyava el projecte, els informes tècnics i la combinació econòmica per a l'adquisició de les pintures murals, es pren la decisió de portar a bon port el projecte des de les negociacions inicials fins a la seva instal·lació final al Museu (sessió del 5 de desembre).

- Dictamen de la Comissió Especial després d'estudiar els projectes de contractes entre la Junta, el senyor Pollack i la Banca Fàbregas i Recasens. Es preveu que quan les diferents parts hagin estudiat les modificacions plantejades en el contracte inicial es signarà el contracte definitiu. Un cop signat es demanarà al «governador de Lleida o a la superioritat» el permís per a l'arrencament de les pintures de Taüll a càrrec del senyor Pollack (sessió de 19 de desembre).

Memòries, projectes i altres documents a l'Arxiu de la Junta de Museus

- Projecte relatiu a l'adquisició, arrencament, trasllat i instal·lació al Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona de les pintures murals romàniques de Catalunya. Presentació del projecte un cop vist i estudiat el dictamen favorable. Concreció de quins exemplars són els afectats, costos de l'operació segons el metre quadrat de pintura arrencada, gestions prop de la Banca Fàbregas i Recasens. Aprovació definitiva del projecte (sense data) (Arxiu de la Junta de Museus [AJM], caixa 57, 1919).

- Memòria explicativa de les gestions prè-

vies dutes a terme per a la formació del projecte d'adquisició i trasllat al Museu de les pintures murals romàniques de Catalunya. Síntesi del procés donat a conèixer amb motiu de la presentació definitiva a la Comissió Especial d'Art Medieval i Modern del projecte d'adquisició, arrencament i trasllat de les pintures murals romàniques després de la denúncia –cas de Mur expressada a la darrera reunió del 15 d'octubre (AJM, caixa 57, 1919).

- Gènesi del projecte d'adquisició i trasllat dels principals exemplars de pintures murals catalanes. Informació sobre l'adquisició de pintures per part d'un antiquari estranger. Consideracions sobre la possibilitat de conservar-les *in situ*. Decisió final d'arrencar i traslladar el conjunt mural al Museu de Barcelona. Primers contactes amb el senyor Pollack i l'expert italià Steffanoni i primers pressupostos. Llista de pintures murals catalanes, franceses i italianes (24 d'octubre de 1919) (AJM, caixa 57, 1919).

- Documents signats pel director de Secció d'Art Medieval i Modern, senyor Folch i Torres, els quals certifiquen que s'ha firmat el contracte de venda i arrencament de les pintures murals entre el Museu i el senyor Pollack, G. Dereppe i Steffanoni. Les pintures són: Pedret, Santa Climent de Taüll, Santa Maria de Taüll, Santa Maria de Boí, Santa Maria d'Àneu, Sant Pere del Burgal, Sant Miquel de la Seu d'Urgell, Ginestarre, Esterri de Cardener i Santa Eulàlia d'Estaon. S'inclou un llistat amb la valoració de les pintures (15 de novembre de 1919) (AJM, caixa 57, 1919).

- Dictamen relatiu a l'adquisició, extracció i trasllat dels deu principals exemplars de pintura mural al Museu. Aquest dossier inclou un resum a l'entorn del procés d'ad-

quisició, arrencament i trasllat de les pintures: interès i valor dels conjunts pictòrics catalans amb un llistat adjunt. Criteris per emprendre l'arrencament i el trasllat de les pintures catalanes (23 de novembre de 1919) (AJM, caixa 57, 1919).

- Aspectes econòmics del projecte. Termes del contracte amb els empresaris i amb la Banca Fàbregas i Recasens. Mitjans per subvenir al deute (sense data) (AJM, caixa 57, 1919).

- Còpia del Projecte de contracte presentat per la Banca Fàbregas i Recasens, a discutir i establir en definitiva. (AJM, caixa 57, 1919).

1920

Actes de la Junta de Museus

- Informe del vocal, senyor Bassols, referent als contractes tècnics i econòmics per a l'adquisició de les pintures murals romàniques. A continuació es detalla el contracte entre Josep Llimona, president de la Junta, i el senyor Pollack, d'una banda, i de l'altra, el signat entre Josep Llimona i Eduard Recasens, un dels gerents de la Societat Fàbregas i Recasens, que es signarà el dia 1 de març (sessió del 16 de gener).

- Es notifica a la Junta la comunicació del nunci apostòlic «accedint gustosament als desitjos de la Junta respecte a l'adquisició de les pintures murals i prohibició de venda i extracció d'objectes artístics de temples i convents» (sessió del 30 de gener).

- El president de la Junta comunica la signatura dels contractes davant notari. Es reclama al senyor Pollack l'entrega a la Junta del banc de Taüll, ja que aquesta Junta ja li havia entregat la quantitat de 8.000 ptes. per adquirir-lo (sessió del 26

de març). A l'Arxiu de la Junta de Museus hi ha una carta de Carles Pirozzini a J. Folch i Torres instant-lo que ell i Vidal i Ventosa gestionin el trasllat a Barcelona del banc de Taüll, un cop pagades les 8.000 ptes. al senyor Pollack (2 de març de 1920).

- El senyor Pollack manifesta a la Junta que properament es procedirà a l'arrencament de les pintures segons consta en el contracte i que caldria que aquesta operació la controlés algun funcionari tècnic. Es pren l'acord (sessió del 14 de maig).

- El senyor Folch i Torres, funcionari designat per a la supervisió de l'arrencament (l'acord del seu nomenament es pren a la sessió de 28 de maig), comunica que el banc de Taüll ja està desmuntat i a punt de ser embalat (sessió del 18 de juny).

- El banc de Taüll ingressa al Museu (sessió del 29 d'octubre).

- S'informa d'una carta del senyor Pollack en relació amb les dificultats de l'arrencament de les pintures de Santa Maria de Taüll i Sant Joan de Boí (sessió del 12 de novembre).

- S'aprova un compte presentat per l'arquitecte senyor Ràfols relatiu a l'elaboració de plànols de les esglésies on es realitzen els arrencaments (sessió del 26 de novembre).

Correspondència diversa

- Carta de mossèn Bonaventura Roca prevenint J. Folch i Torres perquè el decret de venda, autoritzat pel bisbe, faci menció particular i expressa del banc de Taüll, per diferenciar-lo de les pintures. En cas contrari, no donarà permís de sortida de les pintures. (Arxiu Folch i Torres, BGHA, 19 de febrer de 1920).

- J. Folch i Torres escriu al rector de Santa Maria de Boí explicant-li el retard i els problemes derivats del trasllat a Barcelona de les pintures d'aquesta església. Intenta vèncer les reticències del rector tot garantint les autoritzacions necessàries del nunci i del ministre (23 de febrer de 1920). El 2 de març, Carles Pirozzini havia escrit a Folch i Torres instant-lo que ell i Vidal Ventosa gestionessin el trasllat a Barcelona del banc de Taüll, després de satisfer les 8.000 ptes. al senyor Pollack. El 7 de març el rector, mossèn Josep Camarasa, explica les seves raons i justifica el retard dient que a Taüll, Steffanoni va prometre diners a la gent a canvi de les pintures. I és que, segons les seves paraules, «los pobles volen diners, vinguin d'ahont vinguin i res se li interese les pintures, vagin amb qui vulguin».

- Sèrie de vuit cartes escrites per J. Vidal i Ventosa, fotògraf i funcionari del Museu, a Joaquim Folch i Torres escrites entre el juny i el setembre de 1920. Totes elles abunden en detalls sobre les dificultats dels accessos i del transport de les pintures. Totes elles es conserven a la Biblioteca General d'Història de l'Art, dins la secció dedicada a la seva correspondència:

• 30 de juny. Del trasllat immediat del banc de Taüll i del procés d'arrencament de les pintures de les dues esglésies de Taüll.

• 4 de juliol. Del retard de l'arrencament a causa dels restauradors italians. Tot i les dificultats que li han posat, diu que ja ho sap tot de la tècnica dels arrencaments gràcies a haver espia els italians.

• 16 de juliol. Més queixes respecte del senyor Steffanoni. Notifica la desaparició de la inscripció de la consagració de Sant Climent, fet que explica com una venjança del poble cap al mateix Steffanoni.

passat any, convenen en la celebració del present contracte que's regirà per els següents

Pactes:

I. El Sr. D. Ignasi Pollak es compromet a adquirir per a la Junta de Museos i a fer arrencar, amb la cura demostrada en les pintures de Mur, i a traslladar al Museo i a instal·lar en el lloc de Barcelona que se li indiqui les pintures murals de les esglésies romàniques de Pedret, Sant Climent de Tahull, Santa Maria de Tahull, Santa Maria de Bohí, Santa Maria d'Iñeu, Sant Pere del Burgal, Sant Miquel de la Clusa d'Urgell, Ginestare, Esterri de Cardós i Santa Eulària de Estahon o d'aquelles altres que designi la Junta.

II. La Junta de Museos es reserva el dret d'examinar en el seu lloc les pintures i d'indicar totes les que hagin de esser arrencades. Nisi mateix la Junta podria delegar una persona que la representi i presenciï tots els treballs tècnics que's fassin fins a la definitiva instal·lació de les pintures.

III. La Junta de Museos es compromet a pagar a D. Ignasi Pollak cin centes pessetes per cada metre quadrat de les pintures que sia instal·lat; cent mil pessetes per l'adquisició dels exemplars; i, cent cinquanta mil pessetes de remuneració dels seus treballs, ben entès que amb aquestes quantitats quedarien satisfets tots els

treballs que calguin fer fins al total compliment de lo estipulat en el pacte primer.

IV. La Junta de Museos es compromet a depositar o garantir en començar els treballs la quantitat de dues centes vint i cinc mil pessetes en una casa de Banca de Barcelona a satisfacció de les dues parts contractants. Aquesta quantitat seria retirada pel Sr. Pollak a l'any de la firma d'aquest contracte, si son instal·lades les pintures en qüestió, o tot seguit que ho siguin, passat d'aquest temps. La quantitat que resti satisfer al Sr. Pollak, segons els termes d'aquest contracte, seria satisfeta per la Junta de Museos (sempre que siguin instal·lades les pintures) dintre un termini que no podria excedir de tres anys a comptar del dia d'aquí.

V. El Sr. Pollak s'obliga a anar portant successivament al Museo les pintures murals que arrenqui a partir de la firma de aquest contracte.

VI. En els casos d'impossibilitat (que a judici de la Junta de Museos puguin considerar-se com a força major) d'arrencar alguna de les pintures objecte del present contracte, la Junta de Museos es reserva el fixar els exemplars de pintures murals situades a Catalunya o a Aragó que hagin de substituir les que per aquell motiu no puguin portar-se.

I amb tals pactes i condicions firm.

Tatull 30 de juny de 1920

Li. Sr. Jaume Folch i Torres

Caríssim amic: No hi he escrit
 més aviat, perquè volia notificar-te
 amb certesa el dia que el banc sortiria
 de Tatull. La manca de fusta per l'em-
 balatge ha sigut la causa de tan retarda-
 da.

Com varem notificar al Li. Pirovini
 fa molts dies que el citat banc es a la casa
 aon estic, varem fer-lo demontar de matina-
 da per que de diferents cantons varem tenir
 notícia de que de Barruera vindrien a en-
 bargarlo, el secretari de idem sin que té
 drets de casa Pubill sobre dit banc i fins
 el rector. Tenia el seu parer per que
 en aquell document que ha rebut del
 bisbat sols li parlen de pintures, sens
 mencionar-li per res del banc. Dèma
 probablement sortirà de Tatull, en vuit
 penes, si es possible passaran per «port de
 riu» i cap a Capdella, pro temen que les
 carges siguin massa pesantes per lo
 difícil del camins que encara hi ha men.

llarg temps que possem en aixer poves i en
fet tan poca cosa. Si no en creper en el sa-
prat, deher de vetllar pels interessos del Museu
et diria que poca cosa m'es pux apendre, pro
cren que convé vigilar, molt, pro molt. Jo no
se que creuem, en una conversa et diria que
vols vol amencar lo en 'es ven, pro desrejo
dira qu'en Pollek li convé portar molts metres
quadrats, com pots veure lo desconcerta;

Se la caiguda, la cama la te ~~a~~ inflada
la te morada i totom li diria que no befin que
li es dolent pel mal, pro ell contesta que primer
l'estime morirre que deira de beure. Alo ben-
tita de l. Climent l'ajudant i ell en un parrell
d'horas al mitj-die se beuen 3 ampollas de vi.

Ja veus que no es culps m'era la Margui-
rima estada en aquest poble de mala-mort.
faltó fer for 15 dies a l'E. Maria buscar i rescar
molts metres de paret, en fi cren que pel retan-
l'encare estarem aqui, i papam jo, 5 duros
cada dia; la propia aburridissima, las temas lle-
tes, li han fet un ric de reconfortant, jo ho, pa-
cies a den el nans mer bo, pro els diners i acabara
a ~~at~~ i el mex son en ~~una~~ poca cosa pera muller
el garto exerce. Spero amb ancia lletres
teus, pera saber en concret en que atenden
la meua dona m'encara qu'et valudi.
Aliments respectes a la teua esposa i la meua
«C. te. aff — vella me J. Vidal i Ventosa»

- 26 de juliol. Es recupera la inscripció feta bocins i molt malmesa. Un cop finalitzat l'arrencament de Sant Climent, el rector i la gent del poble diuen que no els deixaran entrar a Santa Maria si no els paguen les 6.000 ptes. que els deuen. Hi ha també dos telegrams, sense indicació de data, de G. Dereppe a Folch i Torres, demanant-li que, després dels fets succeïts com ara la destrucció d'alguns frescos, l'acompanyi a Taüll.

- 19 d'agost. Tornada a Barcelona, es deixa tot preparat per a la continuació dels arrencaments a Taüll i Boí.

- 23 d'agost. Vidal i Ventosa justifica l'enorme despesa econòmica i el fet d'haver tornat tan aviat a Barcelona.

- 25 d'agost. Vidal i Ventosa intenta convèncer el senyor Pollack de treure, a Taüll, els fragments de pintura no visibles.

- La darrera carta, del 4 de setembre, no conté dades d'interès en relació amb els arrencaments.

- Carta de l'arquitecte senyor Ràfols a J. Folch i Torres. Conté una relació de les esglésies on hi havia pintures murals amb tot un seguit d'observacions sobre aquestes pintures (Arxiu Folch i Torres, BGHA, 15 de juliol de 1920).

- Carta de Josep Llimona a J. Folch i Torres en què li referma la confiança en les seves gestions en l'afer de les pintures romàniques, «és obra que vos pertany» (Arxiu Folch i Torres, BGHA, 28 d'agost de 1920).

- Carta de J. Folch i Torres adreçada al bisbe d'Urgell i copríncep d'Andorra, Justí Guitart. S'esmenta la tramesa de les diverses autoritzacions i documentació necessària per a l'adquisició d'objectes

d'interès per al Museu. Es recorda, tanmateix, l'anterior situació, amb la manca de protecció legal i la política de venda d'antiguitats al millor preu que ha produït l'episodi de Mur i la sortida d'objectes a l'estranger. S'assenyalen també els primers treballs d'arrencament a les esglésies de la Ribera de Cardós. Per a Folch i Torres, l'elevació de Guitart a la dignitat episcopal ha fet canviar sensiblement aquesta situació. (Arxiu Folch i Torres, BGHA, 9 d'octubre de 1920).

1921

Actes de la Junta de Museus

- Es pren la decisió que el senyor Pollack, en nom de la Junta, adquireixi les pintures de Sant Climent de Taüll, Santa Maria de Taüll, Sant Pere de la Seu d'Urgell, Ginestarre, Esterri de Cardós i Santa Eulàlia d'Estaon.

- El bisbe de Solsona dona permís per adquirir les pintures de Pedret (sessió del 8 d'abril).

- Gestions per al pagament al bisbe d'Urgell de les pintures adquirides (sessió del 22 d'abril).

- Es pren l'acord amb la casa Priu i Simon de construir un absis de fusta de mostra per instal·lar-hi les pintures murals i encarregar un pressupost per a la resta de pintures (sessió del 10 de juny).

- S'aprova el pla d'instal·lació dels diferents absis. Es fixa la quantitat de 150.000 ptes. per a les obres d'instal·lació (sessió del 28 d'octubre).

- Es notifica a la Junta l'acord municipal del 23 de novembre en virtut del qual s'assignen 250.000 ptes. per instal·lar les

pintures murals i fer noves adquisicions. Es parla també dels tràmits de venda i arrencament de les pintures d'Engolasters i d'alguns fragments de Boí i Taüll, encara propietat del bisbat d'Urgell fins a la seva venda definitiva (sessió del 16 de desembre).

1922

Actes de la Junta de Museus

- D'acord amb els acords del 10 de juny i del 28 d'octubre, i un cop vist el model fabricat per la casa Priu i Simon, s'acorda encarregar la resta de les estructures (sessió del 13 de gener).

- S'aprova el pagament de 5.993 ptes. a Priu i Simon en concepte del pagament de la construcció de l'absis de Santa Maria d'Àneu (sessió del 17 de febrer).

- Es notifica la protesta del bisbe d'Urgell pel fet que encara no li ha estat pagat el banc de Taüll. Per aquesta raó el bisbe no donarà autorització per a cap arrencament més si no se li paga.

- Es fa saber també que hi ha una organització d'antiquaris estrangers que s'han fixat com a objectiu adquirir pintures murals antigues de les esglésies de la resta d'Espanya, i per aquest motiu es pren l'acord de notificar aquest fet a tots els prelatats del país (sessió del 18 de juliol).

Llibres

Memòria succinta de la tasca acomplerta per la Junta de Museus de Barcelona en el trienni 1919-1922, Barcelona, 1922, p. 16-19.

1923

Actes de la Junta de Museus

- Informe dels darrers treballs d'arrencament, en què es posa especial èmfasi en els nous fragments localitzats i que abans no eren visibles (sessió del 9 de febrer).

- S'aprova una despesa de 914,65 ptes. de l'arquitecte Josep Danés, «relatiu a honoraris i despeses de viatge per a examen de les esglésies de Sta Ma de Bohí i Taüll, previ a l'arrencament de les pintures murals» (sessió del 11 de maig).

- Informe a la Junta que ja s'acaba la instal·lació dels absis al Museu i que confien que al mes de juliol «estiguin completament instal·lades les sales que comprenen la secció de pintures murals» (sessió del 15 de juny).

- Es pren l'acord de constituir una ponència que, en representació de la Junta, s'encarregui de la recepció de les pintures murals al Museu (sessió del 26 d'octubre).

- Notificació relativa a la finalització de les tasques d'arrencament, trasllat i instal·lació de les pintures murals romàniques, així com un dictamen sobre la realització d'aquests treballs duts a terme amb tota cura. S'adjunta una història d'aquests arrencaments des del 3 de desembre de 1919 fins al 29 de gener de 1922, i es dona notícia de la substitució de les del Bungal per les d'Engolasters. Les tasques d'instal·lació van acabar el 9 de novembre de 1923 i es recorda que encara quedaven per pagar al bisbat d'Urgell 172 m² de pintures murals. Finalitza el dictamen amb referències a les quantitats que s'han d'abonar al senyor Pollack, als compromisos contrets amb la Banca Fàbregas i

Recasens, així com a la metodologia emprada en la construcció i reproducció dels absis (sessió del 15 de novembre).

3. Primera instal·lació al Museu de la Ciutadella (1924-1930)

1924

Actes de la Junta de Museus

- Divergències entre el senyor Plandiura i la Junta en relació amb el preu total que s'ha de pagar per les pintures. El preu que es proposa ara és de 725.000 ptes. en lloc de les 422.672,50 ptes. previstes (sessió del 28 de març).

- Es constitueix una nova comissió per estudiar el problema i decidir, en tot cas, la cancel·lació del contracte signat (sessió del 5 de maig).

- S'han presentat diverses factures de la casa Priu i Simon: 6.492 ptes. per l'absis de la Seu d'Urgell, 3.975 pel de Sant Miquel d'Engolasters i 6.755 pel de Sant Climent de Taüll (sessió del 24 de maig).

- Vistes les reclamacions presentades en relació amb el preu total, la Junta proposa la intervenció d'«amigables componedores» a fi de trobar una solució (sessió del 31 de maig).

- S'ha preparat un dossier complet de totes les gestions realitzades, així com dels treballs d'arrencament, per ser enviat a l'alcalde de la ciutat, designat com a «amigable componedor» per part de la Junta (sessió del 25 de juny).

- S'accepta el nomenament de José Ramón y Pascual, «amigable componedor», per part del senyor Pollack. Finalment, es notifica el pagament al bisbat d'Urgell de 58.000 ptes. per les pintures de Boí, Taüll i Sant Miquel d'Engolasters (sessió del 25 de juny). En aquesta mateixa sessió s'aproven tres factures de 745, 472,50 i 787,50 ptes. per unes planxes d'uralita necessàries per a la instal·lació de les pintures murals.

- Com que l'alcalde va indicar que no li era possible acceptar el càrrec d'«amigable componedor», es va decidir proposar-li ho al baró de Viver (sessió del 24 d'octubre).

- Es presenten vuit factures per diverses obres de fusteria per a la inauguració de les sales de pintura mural (sessió del 14 de novembre).

Publicacions periòdiques

FOLCH I TORRES, J., «Les pintures murals romàniques al Museu de la Ciutadella. I. Com s'han arrencat i transportat els frescos romànics» a *Gaseta de les Arts*, 1 de juliol de 1924, any 1, 4, p. 1-3, 10 fig. (de l'Arxiu Mas i del laboratori del Museu).

FOLCH I TORRES, J., «Les pintures murals romàniques al Museu de la Ciutadella. II. Les esglésies d'on s'han arrencat els frescos romànics» a *Gaseta de les Arts*, 1 d'agost de 1924, any 1, 6, p. 1-2, 3 fig. (de l'Arxiu Mas i Vidal). Com a complement d'aquest article va aparèixer una nova col·laboració de FOLCH I TORRES, J., «Dades relatives a les esglésies del Pirineu d'on han sigut arrencades les pintures murals romàniques» a *Gaseta de les Arts*, 1 d'octubre de 1924, any 1, 10, p. 2-3, 3 fig.

FOLCH I TORRES, J., «Las pinturas murales románicas en el Museo de Barcelona» a *Mercurio*, 18 de setembre de 1924, 472, any XXIV, p. 285-287, 8 fig. Breu ressenya sobre la instal·lació de les pintures a la Ciutadella, cap museu posseeix una col·lecció tan completa, i les dificultats del seu arrencament.

PIJOAN, J., «De com es varen descobrir i publicar les pintures murals catalanes» a *Gasetta de les Arts*, 15 d'octubre de 1924, any 1, 11, p. 5-6.

1925

Actes de la Junta de Museus

- Com que encara no s'havia arribat a un acord amigable es proposa tenir dipositada la quantitat de 422.672 ptes., que era la xifra acceptada anteriorment, i, si es donava el cas que fos necessària una quantitat major, sol·licitar-la a l'Ajuntament dins els nous pressupostos (sessió del 10 de gener).

- El tresorer informa que ja s'ha completat el dipòsit de les 422.672,50 ptes. Els «amigables componedores» presenten la proposta, mitjançant laude amb data de 29 de novembre, del pagament per part de la Junta de la quantitat de 675.000 ptes. amb la qual cosa les pintures restaran com a plena propietat de l'Ajuntament sense cap altra nova despesa. La Junta escriu a l'alcalde per sol·licitar l'aprovació d'un crèdit extraordinari per completar la quantitat estipulada (sessió del 24 de gener).

- Segueixen les discussions sobre el text de l'escriptura de cancel·lació del contracte de les pintures murals i es fixen les dates del pagament de les quantitats que s'obtin-

dran del pressupost extraordinari de 1922-1923 (sessió del 21 de febrer).

- Es pren l'acord definitiu de pagar la quantitat fixada segons els termes del contracte (sessió del 28 de febrer).

- El tresorer informa que els representants dels senyor Pollack i el senyor Plandiura no consideren resolta la qüestió per una diferència de criteris pel que fa a una quantitat (58.586 ptes.) que la Junta considerava que havia de descomptar-se del total i que ja havia pagat al bisbat (sessió de l'11 de març).

- La Junta, finalment, acorda pagar la totalitat mitjançant la signatura d'un document privat, elaborat pel lletrat Lluís Serrahima, davant testimonis, entre els quals hi figurarà Lluís Plandiura (sessió del 21 de març).

- El marquès de Marianao manifesta en el curs de la sessió del 30 de març: «que las pinturas murales adquiridas por la Junta de Museos, pagadas al precio determinado en el laudo de 19 de diciembre último, valían por su valor intrínseco muchísimo más de lo que se había pagado, constituyendo no solamente una gran adquisición desde el punto de vista artístico, sino un negocio desde el punto de vista económico».

1926

Llibres

FOLCH I TORRES, J., *Museo de la Ciudadela. Catálogo de la Sección de Arte Románico*, Barcelona, 1926, p. 52-59 («El arranque y transporte de las pinturas murales románicas de Cataluña»). Inclou les gestions que es van realitzar i la descripció dels arrencaments.

4. Trasllat i instal·lació al Palau Nacional, Museu d'Art de Catalunya (1931-1935)

1932

Fons documental

Com a resultat dels seus esforços, Lluís Plandiura, abans de 1919, va aconseguir per a la seva col·lecció, anticipant-se a la Junta de Museus, diversos exemplars de pintura romànica procedents del Bungal, Esterri d'Àneu, Orcau, Argolell i Sant Romà de les Bons, obres que van ingressar finalment al Museu amb l'adquisició de tota la seva col·lecció el 1932. A l'Arxiu Històric de la Ciutat es conserva un fons Lluís Plandiura, del qual, l'any 1995, se'n va fer un catàleg a càrrec d'Eloïsa Sendra, on es recull bona part de la seva correspondència dels anys 1902-1904, 1915, 1917, 1936, 1938-1941-1953, on es troben abundants referències a totes aquestes qüestions.

1933

Actes de la Junta de Museus

Al llarg de tot l'any es fa menció, sense entrar en detalls, de les obres d'instal·lació del Museu d'Art al Palau Nacional i del trasllat dels absis (sessions del 10 de maig, 23 de juny, 29 de juliol i 4 de desembre. En aquesta darrera sessió es tracta en general de la instal·lació dels museus de Barcelona).

Publicacions periòdiques

MIRET, O., «Para el primer Parlamento de Cataluña. Las elecciones y el desocupo del Museo de la Ciudadela» a *Barcelona Atracción*, gener de 1933, 259, p. 3-7.

Josep Llimona a l'acte de signatura de l'adquisició de la col·lecció Plandiura (1932).

«El desallotjament del Palau de la Ciutadella» a *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, gener de 1933, III, 20, p. 22-28.

1934

Actes de la Junta de Museus

Diverses notícies sobre la data i la cerimònia d'inauguració sense donar cap mena de detalls de la instal·lació (sessions del 28 de maig, 3 de juliol, 14 d'agost i 1 d'octubre).

Publicacions periòdiques

REVENTÓS, R., «Les obres de consolidació i habilitació del Palau Nacional de Montjuïc»

a *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, juny de 1934, IV, 37, p. 169-171.

FOLCH I TORRES, J., «El Museu d'Art de Catalunya al Palau Nacional de Montjuïc» a *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, juny de 1934, IV, 37, p. 171-191.

PLANAS, A., «El Museo de Arte de Cataluña. Antecedentes y carácter de su instalación» a *La Vanguardia*, 4 d'octubre de 1934, p. 9. Descripció i comentari de certs aspectes tècnics de la nova instal·lació.

BRUNET, M., «La inauguració del museu» a *La Veu de Catalunya*, 11 de novembre de 1934, p. 1.

«Inauguració del Museu d'art català» a *La Veu de Catalunya*, 13 de novembre de 1934, p. 7.

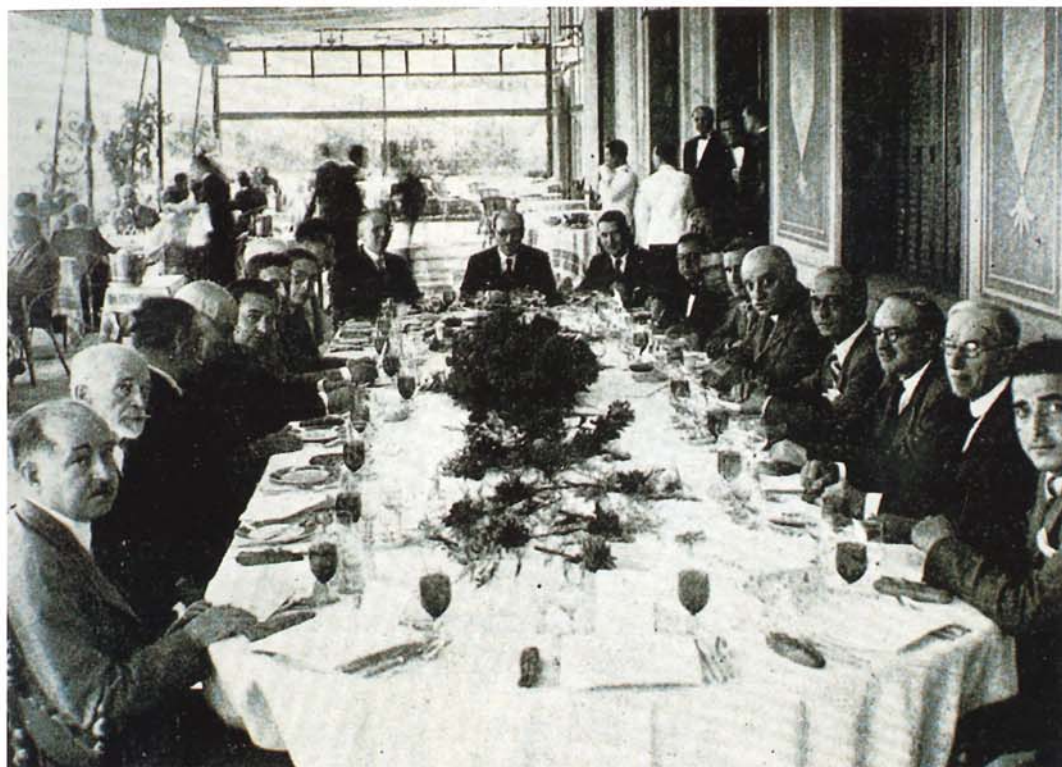
BENET, R., «El Museu d'Art de Catalunya» a *La Veu de Catalunya*, 13 de novembre de 1934, p. 13.

FOLCH I TORRES, J., «Como fueron arrancados y transportados los frescos románicos del Museo de Arte de Cataluña» a *La Vanguardia*, 6 de desembre de 1934.

1935

Publicacions periòdiques

«Una gran institución barcelonesa. El nuevo

Banquet d'homenatge a Pere Coromines (1936).

Museu d'Art de Catalunya» a *Barcelona Atracción*, gener de 1935, 283, p. 9-13.

FOLCH I TORRES, J., «La nouvelle installation du Musée d'Art de Catalogne» a *Mouseion*, IXe année, 31-32, p. 61- 66.

5. Guerra Civil (1936-1939). Trasllat a Olot i a París (1937). Retorn a Barcelona (1939)

1936

«Davant la força que havia pres la lluita, i

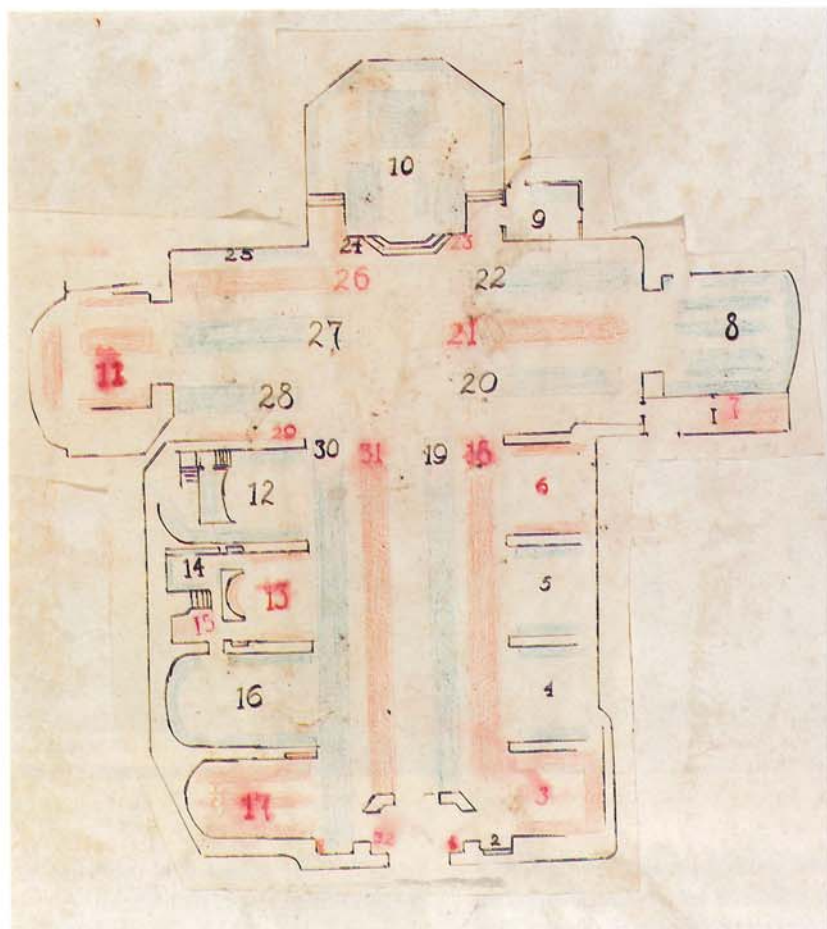
per evitar possibles pèrdues, Pi i Sunyer disposà el trasllat de les mes importants obres dipositades als museus i en els diversos llocs de concentració, lluny dels camins on poguessin perillar per activitats bèl·liques. Foren habilitades grans masies a Bescanó, a Darnius i a Agullana, a més de les catedrals de Tarragona i de Girona i els monestirs de Poblet i de Santes Creus. A Viladrau, ja feia temps que hi havien estat traslladats una bona part dels arxius de Barcelona.»

A l'Arxiu de la Junta de Museus hi ha un informe del Comissari General de Museus del 5 d'octubre de 1936 on s'informa de les mesures preses per tal de protegir els dipòsits d'objectes d'art que s'han format a diferents llocs de Catalunya. A.J.M.,

caixa 97, 1936 (Constitució i actuació de la Comissaria General de Museus).

A finals d'octubre la Comissaria General de Museus de Catalunya va sol·licitar a l'Ajuntament d'Olot la cessió de l'església de Sant Esteve «per a guardar en ella les obres dels Museus de Barcelona [...] i proposant la formació d'un Patronat que vetlli per l'efectivitat de la salvaguarda de les obres esmentades».

El trasllat de les obres a Olot es va fer des del 31 d'octubre de 1936 fins al 6 de setembre de 1938. D'aquesta nova instal·lació provisional a Olot es conserva un plànol de l'església de Sant Esteve i una relació per sectors de les obres emma-

Planta de l'església de Sant Esteve d'Olot amb referències topogràfiques relatives a la instal·lació de les obres d'art (1936).

gatzemades. El moviment de peces cap al dipòsit secundari de Darnius va ser realitzat entre el 30 d'abril de 1938 i el 21 de gener de 1939. La documentació relativa a les càrregues dels camions i a la relació d'obres traslladades, així com de la seva instal·lació, es troba a l'Arxiu del Departament de Documentació del MNAC, expedient Trasllat a Olot i a Darnius del patrimoni museístic dels Museus de

Barcelona. Relació d'expedicions. A partir d'aquesta documentació s'ha elaborat un annex on consten els moviments detallats de tots els conjunts de pintura mural romànica.

Publicacions periòdiques

GUDIOL, J., «El salvament dels monuments de Catalunya medieval i diverses conse-

qüències» a *Arquitectura i Urbanisme*, Barcelona, desembre de 1936, p. 188-206.

Llibres

FOLCH I TORRES, J., *Catàleg del Museu de Catalunya. Art Romànic. Art Gòtic. Art del Renaixement. Art Barroc*, Barcelona, 1936.

1937

Al Departament de Documentació del MNAC, expedient Trasllat a Olot i a Darnius del patrimoni museístic dels Museus de Barcelona. Relació d'expedicions, hi ha un esborrany de l'acta del carregament i trasllat de les obres cap a París, signat el 27 de febrer de 1937 a l'església de Sant Esteve d'Olot.

Llibres

L'art catalan à Paris, París, 1937. A les pàgines 14-17 parla del transport i la instal·lació de les obres a París.

Publicacions periòdiques

FOLCH I TORRES, J., «L'Art Catalan au Jeu-de-Paume» a *L'Illustration*, París, 27 de març de 1937, 4.908, p. 320-322.

FOLCH I TORRES, J., «Exposició d'art català a París dels segles X al XV» a *Catalunya*, any VIII, 79, p. 22-24.

1939

Acabada la guerra, el 7 de març de 1939, de resultes d'una reunió que va tenir lloc a París, en què van participar Eugeni d'Ors, director de Belles Arts, Ventura Gassol, president del Comitè de l'Exposició d'Art Català a París, Joaquim Folch i Torres,

André Dezarroi, conservador dels Museus Nacionals de França i Miquel Joseph i Mayol, es va decidir el retorn a Catalunya de les obres exposades a París, i d'acord amb aquesta decisió, André Dezarroi les va lliurar a Eugeni d'Ors i a Joaquim Folch i Torres.

Aquest mateix any es va procedir a portar a terme el retorn del dipòsit d'Olot. Les expedicions de retorn van començar el 19 de març i van finalitzar el 31 d'agost de 1939. Arxiu de la Junta de Museus, caixa 109, 1939 (Depósito de Olot. Hojas de las expediciones de retorno).

1940

Resulta sorprenent la manca de documentació que hi ha a l'arxiu de la Junta de Museus i al del MNAC sobre l'estada de les obres a París i el seu retorn a Catalunya. En aquest sentit, està prevista una recerca a l'Arxiu de Salamanca, al d'Alcalá de Henares i a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

Carta de Javier de Salas, comissari-director dels Museus d'Art, a J. M. Iñíguez, comisario general del Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional, datada el 28 de maig de 1940, en la qual li demana que faci el que pugui a fi de recuperar la documentació de l'exposició d'art català a París. Arxiu de la Junta de Museus, caixa 114, 1939-1940 (Restituciones del Servicio de Recuperación a la Junta).

1942

Reobertura de les sales d'art romànic el 12 de juny de 1942. Arxiu de la Junta de Museus, caixa 117, 1942.

Pere Coromines en el moment de la sortida dels camions cap a París (1937).

6. De la postguerra a l'Exposició Internacional de Romànic (1961), amb les diverses campanyes de recuperació

1952

Publicacions periòdiques

FOLCH I TORRES, J., «El problema de la instalación definitiva de los Museos de Arte de Barcelona» a *Destino*, 9 d'agost de 1952, 783, p. 15; 16 d'agost de 1952, 784, p. 15; 30 d'agost de 1952, 786, p. 18; 13 de setembre de 1952, 788, p. 14.

FOLCH I TORRES, J., «El Museo de Arte de Cataluña y el Parque de Montjuich. Un traslado del Museo, ¿Fue un disparate?» a *Destino*, 15 de novembre de 1952, 797, p. 19-20.

FOLCH I TORRES, J., «Asunto desorbitado. La extensión del problema de la instalación de los Museos de Arte de Barcelona» a *Destino*, 22 de novembre de 1952, 798, p. 20-21.

1956

Publicacions periòdiques

FOLCH I TORRES, J., «Cómo y por qué se arrancaron los frescos románicos que están en el Museo de Montjuich» a *Destino*, 17 de març de 1956, 971, p. 9-11, 8 fig.

1959

Llibre

AINAUD, J., «Le Musée d'Art de Catalogne» a *XVII Congrès Arqueologique de France*, 1959, p. 91-97.

1961

Publicacions periòdiques

FOLCH I TORRES, J., «Cómo se formó la colección de pintura, única en el mundo, del Museo de Arte de Cataluña» a *Destino*, 17 de juny de 1961, 1.245, p. 13-15, 10 fig.

FOLCH I TORRES, J., «Las aventuras del arranque y traslado de los restos románicos de las iglesias pirenaicas catalanas (1922-1924)» a *Destino*, 24 de juny de 1961, 1.246, s/p. Informe prou detallat i ple d'anècdotes de les gestions encaminades a salvaguardar les pintures romàniques.

FOLCH I TORRES, J., «La instalación de la pintura románica en Montjuich» a *Destino*, 1 de juliol de 1961, 1.247, p. 15-17, 3 fig.

1971

Llibres

JOSEPH, M., *El salvament del patrimoni artístic català durant la guerra civil*, Barcelona, 1971.

7. Remodelació de la Secció de Romànic (1973)

1973

Actes de la Junta de Museus

Breus notes informatives de Joan Ainaud sobre la reobertura de les sales d'art romànic (sessions del 26 d'abril i del 24 de maig).

Publicacions periòdiques

AINAUD DE LASARTE, J., «La nueva presentación de la sección románica del Museo de Cataluña en Barcelona» a *Goya*, març-abril de 1973, 113, p. 272-279.

Llibres

AINAUD DE LASARTE, J., *Art Romànic/Arte Románico*, Barcelona, 1973.

1977

Publicacions periòdiques

AINAUD DE LASARTE, J., «Descubrimiento de importantes pinturas románicas en Boí» a *La Vanguardia*, 29 de maig de 1977.

1978

Llibres

BORRÀS, G. M.; GARCÍA, M., *La pintura románica en Aragón*, Saragossa, 1978. A les p. 228-229 hi ha un text de J. Ainaud en què parla dels seus records des que va veure per primera vegada, l'any 1934, les pintures de Sixena.

1987

Llibres

GUDIOL, J. M., «En su defensa: La intervención de Josep Gudiol en el salvamento del Patrimonio Artístico durante la Guerra Civil» a *Tres escritos de Josep Maria Gudiol i Ricart*, Barcelona, 1987, p. 87-115 (Opera Minora, 1).

1989

Publicacions periòdiques

(Reunió sobre l'estat de conservació de les pintures murals del Museu d'Art de Catalunya que va tenir lloc al Palau Nacional de Montjuïc els dies 6-8 d'abril de 1989. Hi van participar: P. Brambilla, J. Camós, G.L. Colalucci, E. Guillaumet, Ll. Hortet, Ll. Monreal, L. Mora, P. Mora, A. Palet, E. Porta, J. Pradell, M. Stefanaggi, J. Sureda, A. Velat, R. Vergés i J.M. Xarrié).

«Expertos mundiales en restauración estudian los frescos del románico catalán» a *El País*, 6 d'abril de 1989.

SALA, M., «Tres dies entre els murals de Montjuïc» a *Diari de Barcelona*, 7 d'abril de 1989.

FONTRODONA, O., «Expertos mundiales estudian la conservación de los murales del Museo d'Art de Catalunya» a *ABC*, 7 d'abril de 1989.

«Expertos internacionales inspeccionan los murales románicos de Barcelona» a *La Vanguardia*, 7 d'abril de 1989.

FONTOVA, R., «Cumbre para salvar el románico» a *El Periódico*, 7 d'abril de 1989.

ANTÓN, J., «El traslado de los ábsides del Museo de Arte de Cataluña preocupa a los conservadores» a *El País*, 7 d'abril de 1989, p. 35.

FRISACH, M., «Restauradors a consulta. La pintura romànic s'està degradant» a *Avui*, 7 d'abril de 1989.

«Experts en restauració estudien la conser-

vació dels murals del Museu d'Art de Catalunya» a *Diari de Girona*, 7 d'abril de 1989.

«Las pinturas del románico catalán están "mejor de lo que cabía esperar", según los investigadores» a *El País*, 9 d'abril de 1989.

«Los expertos aconsejan estudiar el medio ambiente de los frescos románicos» a *El País*, 11 d'abril de 1989.

«Las pinturas del Museo de Arte de Catalunya están bien conservadas, según los expertos» a *El Periódico*, 11 d'abril de 1989.

«Una bona climatologia preservarà els murals de Montjuïc» a *Diari de Barcelona*, 12 d'abril de 1989.

1990

Publicacions periòdiques

ESPADA, A., «Les pintures necessitaran temps per adaptar-se a les noves condicions de vida» a *Diari de Barcelona*, 16 de gener de 1990.

1991

Llibres

VIDAL, M., *Teoría i crítica en el Noucentisme: Joaquim Folch i Torres*, Barcelona, 1991.

1992

Llibres

Prefiguració del Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona, 1992, p. 48-58.

XARRIÉ, J.M., «Quelques problemes concernant les peintures déposées du mur, ainsi que celles conservées in situ, en Catalunya» a *Actes du 4ème séminaire international d'art mural 22-24 avril 1992*, cahier 1, p. 39-42. Breu reflexió sobre la necessitat que les pintures murals romanguin al seu lloc d'origen després de la seva restauració.

1993

Llibres

GUARDIA, M.; CAMPS, J.; LORÉS, I., *El descubrimiento de la pintura mural románica catalana. La colección de reproducciones del MNAC*, Barcelona, 1993.

Publicacions periòdiques

AINAUD DE LASARTE, J., «Les col·leccions de pintura romànica del Museu Nacional d'Art de Catalunya» a *Butlletí del Museu Nacional d'Art de Catalunya*, 1993, I, 1, p. 57-69. Tracten d'aquest tema especialment les p. 60-64.

GUARDIA, M., «El patrimoni artístic català durant la Guerra Civil: un informe inèdit de J. Folch i Torres» a *Butlletí del Museu Nacional d'Art de Catalunya*, 1993, I, 1, p. 303-321. La nota 1, p. 303, recull altres escrits inèdits sobre aquest mateix tema.

1994

Llibres

VIDAL, M., *Viatge a Olot. La salvaguarda del patrimoni artístic durant la Guerra Civil*, Barcelona, 1994.

GUARDIA, M., «Pintura mural. Sant Joan de Boí» a *Catalunya romànica. Fons*

d'art romànic català del Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona, 1994, p. 318-319.

BARRAL, X., «El Museu Nacional d'Art de Catalunya i l'art romànic català. Història d'una gran col·lecció» a *Catalunya romànica. Fons d'art romànic català del Museu Nacional d'Art de Catalunya*, Barcelona, 1994, p. 195-234.

8. Darrer trasllat i nova instal·lació (1995)

1995

Publicacions periòdiques

«El MNAC inicia el trasllat dels vint absis romànics al Palau de Montjuïc» a *Diari de Girona*, 28 de febrer de 1995.

«Traslladen els 20 absis romànics del MNAC al Palau Nacional» a *Punt Diari*, 28 de febrer de 1995.

SPIEGEL, O., «El MNAC inicia el traslado de sus ábsides románicas y espera reabrir en diciembre» a *La Vanguardia*, 28 de febrer de 1995, p. 38.

D.M., «Los dos ábsides románicos de Pedret ya están en su emplazamiento definitivo en el MNAC» a *ABC*, secció Catalunya, 28 de febrer de 1995, p. XI.

FONTOVA, R., «El MNAC inicia el traslado de los ábsides románicos» a *El Periódico*, 28 de febrer de 1995, p. 28.

SERRA, C., «Comienza el delicado traslado de los ábsides románicos del MNAC» a *El País*, secció Cataluña, 28 de febrer de 1995, p. 11.

FRISACH, M., «El romànic sobre rodes/Dels carolingis al rei En Jaume» a *Avui*, 28 de febrer de 1995.

UBERQUOI, M.C., «El MNAC echa a andar de nuevo» a *El Mundo*, 28 de febrer de 1995, p. 58.

AGULLÓ, N., «El romànic català més valuós» a *Diario de Terrassa*, 4 de març de 1995, p. 1-3.

«Trasllats al MNAC» a *El Temps*, 6 de març de 1995.

FONTOVA, R., «El traslado de los ábsides románicos recibe elogios» a *El Periódico*, 15 de març de 1995, p. 35.

J.B., «A ritmo de polipasto» a *El País*, 15 de març de 1995, p. 15.

«Traslladat l'absis de Sant Pere de la Seu d'Urgell» a *Regió 7*, 15 de març de 1995.

D. DE G., «Traslladen 200 metres l'absis romànic més gran del MNAC» a *Diari de Girona*, 15 de març de 1995.

«Gianluigi Colalucci visita el MNAC» a *Avui*, 15 de març de 1995.

MASSOT, D., «El director de la restauración de la Capilla Sixtina elogia el traslado de ábsides del MNAC» a *El País*, secció Catalunya, 15 de març de 1995.

PERMANYER, L.I., «Y, sin embargo, ¡se mueve!» a *La Vanguardia*, 5 d'abril de 1995.

BARÓ, M., «Quan claustrs i sepulcres navegaven per l'Atlàntic» a *El País, Quadern*, 15 de juny de 1995, p. 6-7.

FRISACH, M., «El romànic s'obrirà el 13 de desembre» a *Avui*, 8 de juliol de 1995.

«El último viaje del ábside de Taüll» a *La Vanguardia*, 8 de juliol de 1995.

FONTOVA, R., «El MNAC abrirá el 13 de diciembre» a *El Periódico*, 8 de juliol de 1995, p. 22.

VIDAL, J., «Las salas de arte románico del MNAC serán abiertas al público el próximo 13 de diciembre» a *El País*, 8 de juliol de 1995.

SÁEZ, A., «El romànic exiliat. Del Pirineu a Montjuïc» a *Segre*, suplement dominical, 16 de juliol de 1995, p. 3-6.

SERRA, M., (entrevista amb Eduard Carbonell), *El Temps*, secció cultura, 7 d'agost de 1995.

SERRA, C., «El Museo de Arte de Cataluña exhibirá sus tesoros en diciembre tras seis años de cierre» a *El País*, 25 d'agost de 1995, p. 22.

RIBERA, T., «Por fin se abre la exposición del mejor románico del mundo» a *Tribuna*, 6 de novembre de 1995, p. 66-69.

SARDÀ, Z., «L'obertura imminent del MNAC. Entrevista amb el director, Eduard Carbonell» a *Serra d'Or*, novembre de 1995, 431, p. 17-20.

MASSOT, J., «Entrevista a Eduard Carbonell, director del Museu Nacional d'Art de Catalunya» a *La Vanguardia*, 6 de desembre de 1995, p. 37.

MASSOT, D., «Eduard Carbonell: el MNAC será uno de los museos más importantes de arte medieval» a *ABC*, secció Catalunya, 6 de desembre de 1995, p. X-XI.

BRACONS, J., «El mejor románico» a *ABC*

de las Artes, 8 de desembre de 1995, p. 42-44.

RACIONERO, L., «Gae Aulenti frente a un mastodonte» a *ABC de las Artes*, 8 de desembre de 1995, p. 44.

FRISACH, M., «Torna el romànic» a *Avui*, 9 de desembre de 1995.

WIRTH, R., «El agitado siglo de un arte de mil años» a *La Vanguardia. Magazine*, 10 de desembre de 1995, p. 60-66.

PORTER, M., «Ressuscita el Museu Nacional d'Art» a *Avui. Diumenge*, 10 de desembre de 1995, p. 8-12.

ARANDA, Q., «El MNAC presenta la colección del románico sin tener luz verde para el resto del proyecto» a *El Mundo*, 10 de diciembre de 1995, p. 24-25.

SERRA, C., «El románico vuelve a Montjuïc» a *El País*, secció Catalunya, 10 de diciembre de 1995, p. 2-4.

FONTOVA, R., «BCN recupera el museo del románico» a *El Periódico*, 12 de diciembre de 1995, p. 19.

«El MNAC subraya en su exposición inaugural la modernidad del arte medieval» a *La Vanguardia*, 13 de diciembre de 1995, p. 41-42.

BUFILL, J., «Opinión. Lejos de los templos» a *La Vanguardia*, 13 de diciembre de 1995, p. 42.

FRISACH, M., «La llum del romànic» a *Avui*, 13 de desembre de 1995.

FONTOVA, R., «El sello de Gae Aulenti» a *El Periódico*, 13 de desembre de 1995, p. 31.

DOMÈNECH, L.I., «Largo camino hacia la

divinidad» a *La Vanguardia*, 13 de desembre de 1995.

FONTOVA, R., «Disfrute del románico» a *El Periódico*, 15 de desembre de 1995.

OLIVARES, J.C., «Gae Aulenti: he liberado la vieja arquitectura del MNAC mediante la luz» a *ABC*, secció Catalunya, 15 de desembre de 1995, p. III-IV.

PUIG, A., «MNAC, un museo de autor» a *El Mundo*, 17 de desembre de 1995, p. 72.

BARRAL, X., «Cap a la normalització i el prestigi museístics. 3» a *Avui*, 19 de desembre de 1995.

BOSCO, R., «Il museo delle absidi romani-che» a *Il Giornale dell'Arte*, desembre de 1995, 139, p. 22.

BRU DE SALA, X., «Romànic universal» a *Avui*, 19 de desembre de 1995.

YARZA, J., «Una oportunidad desperdiciada» a *El País*, secció Catalunya, 20 de desembre de 1995, p. 8.

PARCERISAS, P., «Nou escenari per a l'art romànic» a *Avui*, 21 de desembre de 1995.

BORRÀS, M. Ll., «Sin amor al arte» a *La Vanguardia*, 22 de desembre de 1995, p. 52.

NAVARRO, J. J., «Del Pirineo al Cosmos» a

El Mundo, 30 de desembre de 1995, p. 56.

1996

Publicacions periòdiques

LLENA, A., «El Macba....(i de passada el MNAC)» a *Avui*, 13 de gener de 1996.

MONTANER, J. M., «Dos museos de concepción opuesta» a *La Vanguardia*, 19 de gener de 1996.

VERDÚ, V., «El Museo Teatral» a *El País*, *Babelia*, 20 de gener de 1996, p. 23.

SOCÍAS, J., «Crónica de Barcelona» a *Goya*, gener de 1996, 250, p. 239-240.